

Kuśniewicz A. Znaki zodiaku. W.: Wiedza i życie, 1997. — 232 s.; *Lem S.* Niezwyciężony. W.: Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1965. — 320 s.; *Odojewski W.* Oksana. W.: Twój STYL, 1999. — 568 s.; *Parfiniewicz J.* Skarb geodety. W.: Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1977. — 216 s.; *Szczepański J.-J.* Wyspa. Gdańsk: ATEXT, MARABUT, 1996. — 248 s.; *Szczypiorski A.* Początek. Poznań: Wyd-wo Instytutu Zachodniego, 1989. — 184 s.; *Żylińska J.* Kapłanki, Amazonki i Czarownice. W.: PIW, 1986. — 240 s.

This article analyses the functions of the semantic-syntactic correlates *ten* and *taki* in main clauses in sentences with subordinate attributive clauses. The analysis covers both: main and subordinate clauses - the former including *ten* or *taki* influence the type of the subordinate attributive clauses e.g. they determine the kind of conjunction or relative (and adverbial) pronouns joining the subordinate parts.

Key words: correlates *ten* and *taki*, subordinate attributive clauses, main clauses.

А.Ю. Габай

РОДОВИЙ ПРИЙМЕНИКОВИЙ ТЕМПОРАЛЬНИЙ НА ТЛІ СИНТАКСИЧНОЇ АДВЕРБІАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано функціонування родового прийменникового відмінка в темпоральних функціях, вирізнено основне темпоральне значення та його периферійні різновиди.

Ключові слова: синтаксична адвербіалізація, темпоральність, прийменниково-відмінкова форма, родовий відмінок.

У граматичній системі сучасної української мови виділяють два способи адвербіалізації іменника – синтетичний (відмінковий) і аналітичний (прийменниково-відмінковий). Синтаксична відіменникова адвербіалізація, здійснювана аналітичним способом, пов'язана з прийменниковим уживанням відмінків. Функція прийменника як службового слова-морфеми полягає в переведенні іменника із синтаксичної субстантивної позиції в позицію прислівника. Відмінкова форма в прийменниково-відмінковому комплексі становить єдність з прийменником, одне функціональне (синтаксичне) слово, яке в типових випадках є з функціонального боку аналітичним синтаксичним прислівником [5,329]. До аналітичних прислівників належать передусім прийменниково-відмінкові форми, що виражають обставинні семантико-синтаксичні відношення і детермінантні або прислівні (не зумовлені керуванням) синтаксичні зв'язки [4,202].

У процесі адвербіалізації виокремлюють три етапи: 1) прийменниково-відмінковий; 2) прийменниковий; 3) морфологічний. Прийменник як службове слово-морфема, сполучаючись із відмінком, або модифікує його значення, або повністю нейтралізує, переводячи іменник з центральних синтаксичних позицій в обставинні, тобто прислівникові [3,189].

Чимало дослідників східнослов'янських мов порушували питання відображення темпоральності прийменниковими конструкціями. Зокрема, на матеріалі російської мови категорію обставинних часових відношень, виражених прийменниковими і безприйменниковими конструкціями, аналізує М.Всеволодова [6], П.Шуба розглядає функціонування темпоральних прийменників на матеріалі сучасної білоруської мови [12].

В україністиці темпоральні прийменникові конструкції досліджували Є.Тимченко [11], А.Колодяжний [8], І.Кучеренко [9], З.Іваненко [7]. На сучасному етапі широко висвітлюють різноманітні й складні взаємозв'язки прийменникових конструкцій, проблеми співвідношення прийменникових і безприйменникових конструкцій І.Вихованець [2,3,4,5], К.Городенська [1,5].

У статті аналізуємо темпоральні прийменникові форми родового відмінка, де прийменник переводить субстантив до класу прислівників, тобто прийменниково-відмінкова форма стає аналітичним прислівником.

Аналітичні прислівники з темпоральною семантикою яскраво відображають синтаксичний ступінь відіменникової адвербіалізації. Визначальним протиставленням у темпоральній сфері є опозиція **одночасність – різночасність** явищ. Притаманна часовим відношенням семантична ознака тривалості містить друге за важливістю значеннєве протиставлення **неозначена тривалість – означена тривалість**, тобто заповненість – незаповненість часового відрізка дією.

За ознакою одночасності – різночасності темпоральні форми

за + род.в., під час + род.в., у ході + род.в., у процесі + род.в., у міру + род.в., наприкінці + род.в., серед + род.в., посеред + род.в., протягом + род.в., впродовж + род.в. протиставляються формам *до + род.в., напередодні + род.в., проти + род.в., раніше (раніш) + род.в., близько + род.в., коло + род.в., після (опісля) + род.в., пізніше (пізніш) + род.в., з + род.в., від + род.в., починаючи з + род.в.*

Засоби вираження **одночасності** вказують на перебіг явища в межах часового орієнтира і розрізняються передусім широтою охоплення іменникової лексики та семантичними ознаками [3,218].

Значення **неозначеної одночасності** у сучасній українській мові виражають прийменники *за, під час, у ході, у процесі, у міру, наприкінці, серед, посеред* з родовим відмінком.

Форму родового відмінка з прийменником *за* вживають на позначення історичної доби, періоду, особи, пов'язаної з певним історичним явищем: *За Ярослава вперше кодифіковано давньоруське право* [«Руська правда»] (М.Брайчевський); *Був розроблений план повернути всіх козаків у посполитих, тобто кріпаків, позбавити гетьмана булави ще за його життя* (Укр. слово).

Сполука *під час + род.в.* вказує на одночасність, частково заповнену повідомлюваною дією. Таку конструкцію вживають з іменниками, які позначають:

– дії, процеси: *Під час обговорення депутати дійшли згоди і вирішили зберегти обидва комітети* (Україна молода); *Під час навчань у Криму більше працювали фахівці наших оборонних підприємств* (Україна молода);

– явища і стан природи: *Під час шторму Очерет стежив за юнгою і жодного разу не помітив на його обличчі тіні страху, а в очах виразу розгубленості* (М.Трублаїні);

– певні події в країні: *Під час війни, за днів окупації, йшла в театрі одного словацького міста якась історична п'єса* (М.Рильський);

– стан, у якому перебуває істота: *Кажуть, у росі є навіть пеніцилін, певно, тому нею дідусь під час недуги очі вранці промивав* (О.Гончар);

– періоди, пов'язані з сільськогосподарським календарем: *Але під час жнив іноді зупиниться край ниви і спідлоба спостерігає* (О.Гончар);

– вільний час (перерва, відпустка, антракт): *Ліля зустріла цю парочку випадково, під час обіду в найближчому від агентства ресторані* (І.Роздобудько). Такі сполуки зазвичай виступають детермінантним членом речення.

Сполуки родового відмінка з прийменниками *у ході, у процесі* утворюються лише від нетемпоральних слів, які переважно виражені віддієслівними іменниками, напр.: *У ході чергового опитування населення столиці України вивчалися питання про ставлення населення до економічної програми Президента* (Україна молода); *У ході засідання підготовчої депутатської групи вчора заслухали звіти підгруп* (Голос України); *У процесі виробництва люди також вступають у відносини між собою з приводу привласнення ресурсів, організації та управління* (Урядовий кур'єр). Зрідка конструкції *у ході + род.в., у процесі + род.в.* виступають з іменниками, у яких зв'язок з дієсловом якоюсь мірою втрачено, але які зберігають значення процесуальності, напр.: *В ході візиту української делегації до Софії відбулася зустріч з радником Президента Болгарії з питань зовнішньої політики К.Велічковим* (Укр. слово); *Д.Нечай був убитий в ході дрібної сутички* (М.Брайчевський). Характерною особливістю цих конструкцій є функціонування у науковому та публіцистичному стилях, зрідка у художніх творах.

Прийменниково-відмінкова форма *наприкінці + род.в.* стосується кінцевих внутрішніх меж часового орієнтира і утворюється переважно від іменників *століття, тисячоліття, вік, рік*, які нерідко поширені означальними елементами (переважно порядковими числівниками), напр.: *Бій той стався наприкінці літа сорок першого року, коли німці товклися під Києвом* (А.Дімаров); *Уже наприкінці першого десятиліття ХХ ст. починає накреслюватися злам. Поет стає ученим* (В.Домонтович).

Конструкції родового відмінка з прийменниками *серед, посеред* сполучаються з іменниками темпоральної семантики, за винятком назв загальних часових понять, днів тижня, коротких конкретних вимірів часу (*секунда, хвилинка, година*) тощо. Темпоральну назву можуть заступати імена подій чи процесів, локалізованих у часовому проміжку відносно некороткої протяжності і вживаних з означальними елементами або без них. Напр.: *Аж якось серед тижня новина: Одарка Михайлівна зібралася в Крим* (А.Дімаров); *Вряди-годи за книжкою й серед робочого дня його спокушало засміятися від подиву і втішного задоволення* (В.Підмогильний); *Посеред ночі вона поворухнулася й уві сні ще міцніше притулилася до нього* (І.Роздобудько); *Посеред рамадана помер султан Селім* (П.Загребельний).

Використання аналізованої конструкції у функції фразеологізму *серед білого дня* позбавляє її семантики часового центру між початковою і кінцевою межею відрізка, надаючи загального значення “вдень”, напр.: *А іноді серед білого дня, коли наздоганяєш зловмисника, він сітки разом з рибою на очах у тебе викидає за борт..* (О.Гончар).

Значення **означеної одночасності**, тобто відрізка часу, повністю охопленого дією, виражають конструкції з прийменниками *протягом, впродовж (упродовж)*. Основним засобом вираження означеної тривалості часу виступає прийменник *протягом* [3,219]. Такі сполуки вживаються переважно з темпоральними назвами, напр.: *Протягом останнього року «сірий» імпорт автомобілів VIP-класу набув грандіозного розмаху, несучи серйозну загрозу здоров'ю й навіть життю споживачів* (Голос України); *Протягом двох днів експертна група так і не змогла потрапити на місце аварії: вентиляцію не було відновлено* (Урядовий кур'єр); *Інтуїція людей працювала впродовж віків, шукаючи виходу, смисл котрого ще не сформувався у раціональному знанні* (О.Бердник); *Упродовж століть нашій свідомості нав'язувався розгляд історії України як безпосередньої частки не світової, а російської історії* (М.Брайчевський).

Засоби вираження **різноманітності** розподіляються на дві підгрупи: 1) на позначення часової попередності; 2) на позначення часової наступності.

Значення **неозначеної часової попередності** щодо часового орієнтира передають прийменники *до, напередодні, проти, раніше (раніш)* з родовим відмінком іменників.

Конструкції родового відмінка з прийменником *до* сполучаються з іменниками часової і нечасової семантики, напр.: *Вони розійшлися ранком, рано-рано до схід сонця, у холодній росі коло перелазу за садком* (О.Довженко); *А до війни я сам був садівником* (О.Довженко). Дія, в один із точно невизначених моментів перед часовим орієнтиром, передавана конструкцією *до + род.в.* із дієсловом доконаного виду, що вказує на завершеність дії, напр.: *Ми й повернемося до ранку* (П.Вороний); *Це було до повернення професора Вагнера з Німеччини* (І.Цюпа).

Конструкція *напередодні + род.в.* позначає один із моментів за день до проміжку часу, вираженого часовим орієнтиром. Така конструкція утворюється від іменників нечасової семантики (назви свят, важливих подій тощо), напр.: *Стає зрозумілішим і зміст тієї гри, яку виконують дівчата напередодні дня св. Юрія*, – з висловами побажань: *це ніщо інше, як заворожування дівочої краси* (О.Воропай); *..напередодні Проводів люди гарно вбирають свої хати, миють, мастять, перуть, готуються, як до великого свята..* (О.Воропай). Так, уживання цього прийменника з назвами важливих подій і темпоральними іменниковими назвами великих часових періодів набуває значення «незадовго перед чимсь» [3,221]: *Тож, мабуть, напередодні ХХІ ст. слід все-таки більше покладатися на науковий розум та наукові знання в оцінці наукових концепцій* (Укр.слово). В окремих випадках важко встановити семантику прийменника *напередодні* навіть у сполучі з тим самим іменником. Контекстуальне оточення в таких випадках відіграє важливу роль у визначенні значеннєвих відтінків конструкції *напередодні + род.в.*, пор.: *Напередодні наступу бійці одержали тютюн* (О.Гончар); *Напередодні німецько-австрійського наступу радянський уряд не спинився перед територіальним розчленуванням України...* (М.Брайчевський). Слід зазначити, що функціонування прийменника *напередодні* у значенні «незадовго перед чимсь» є продуктивнішим від значення передодня дії до орієнтира часу. Це пояснюється загальним планом часового передудання у семантиці другого різновиду і можливістю сполучатися з іменниками часової і нечасової семантики. Широко вживається прийменник *напередодні* у публіцистичному стилі, рідше в науковому та художньому.

Тотожною до прийменникової темпоральної конструкції *напередодні + род.в.* виступає сполука у *переддень + род.в.*, яка може нейтралізувати пряме значення передодня дії до часового орієнтира і в специфічних умовах контексту набувати семантики «незадовго перед чимсь», напр.: *Драматичні події «культурної революції» в СРСР відбувалися на тлі ускладнення міжнародної обстановки, у переддень другої світової війни* (М.Брайчевський).

Прийменник *проти* визначає найближчу часову попередність. “У давньоруській мові прийменник *противу* вживався із значенням моменту часу, який є наступним відносно повідомлюваного явища” [10,161]. На сучасному етапі прийменник *проти* з формою родового відмінка рідко трапляється у текстах, найчастіше сполучається з іменником *ніч*, напр.: *Він не спитав більше – куди й чого я піду проти ночі* (С.Скляренко); *Ой рум'яні будуть личка У дівчат, Що калиною вмивались Проти свят* (М.Рильський).

Форма *раніше (раніш) + род.в.* передає значення загальної часової попередності і може сполучатися з іменниками часової і нечасової семантики. Серед темпоральних іменників найуживанішими є назви пір року, частин доби (напр.: *повернутись раніше зими, раніше полудня*), а

також назви конкретних вимірів часу (рік, день, тиждень) тощо. Назви загальних часових понять і конкретних вимірів часу до складу конструкції входять лише з означеннями, напр.: *Гори, що утворилися раніше цього часу, вважають старими* (Геогр.); *Економічний розвиток, за прогнозами західних фахівців, розпочнеться не раніше 2005 року* (Укр.слово). Особливістю сполук *раніше* + *род.в.* є функціонування їх там, де опорні дієслова вживаються тільки у формі доконаного виду, напр.: *О, не вони те скажуть слово, З дитинства привчені до вправ... Ось-ось рече, обов'язково, отой, що сіяв, будував, хто уставав раніше сонця і дню новому слав привіт, Хто з риштувань, а не з віконця Духовним зором міряв світ* (М.Нагнибіда); *Ми прийшли з Хаїмом раніше всіх* (Г.Хоткевич).

Значення означеної тривалості часу, тобто повне охоплення явищем проміжку часової попередності, виражає форма *до* + *род.в.* Така сполука може виражати кінцеву часову межу розгортання дії чи стану, напр.: *До ранку ще двічі можна вмерти* (М.Матіос). О.Мельничук зазначає, що "у давньоруській мові це був один прийменник, для якого функція вказівки на кінцеву часову межу тривання була основною серед часових" [10,161].

Слова *початок, середина, кінець* у складі конструкцій *до* + *род.в.* уточнювані означеннями, хоча зрідка виступають і без них: *Ця модель будови в Україні збереглася аж до середини нашого століття ...* (М.Брайчевський); *До цього часу на узбережжі острова Нова Гвінея є територія, яка називається Берегом Маклая* (Геогр.).

В окремих випадках конструкція *до* + *род.в.* із значенням часової межі утворюється від конкретних іменників, ужитих у переносному значенні, а також фразеологізмів, пор.: ... *до весняного сонця стоятиме їхня статуя свободи з піднятою вгору мітлою...* (О.Гончар); *Після того до третіх півнів чула Тернівщина, як учитель ще завзятіше виспіває в школі* (О.Гончар).

Час, повністю охоплений дією, з відтінком приблизності в сучасній українській мові представлено прийменниковими конструкціями *близько* + *род.в.*, *коло* + *род.в.*, які утворюються тільки від іменників часового значення, що визначають умовні виміри, напр.: *Деся тільки близько сьомої він вернувся, пообідавши, додому з повним портфелем свіжих газет* (В.Підмогильний); *Коло сьомої години рано збудив мене, як звичайно, пес мого сусіда, що о тій годині починав «урядувати», себто бігав поперед хати і лаяв на прохожих* (Б.Лепкий); *Першим могутнім українським князем був Олег, що князував щось коло 900 року* (Іст.Укр).

Семантику *неозначеної часової наступності* формують сполуки *після, опісля, пізніше (пізній)* з формою родового відмінка.

Прийменник *після* виступає основним засобом вираження неозначеної часової наступності у сучасній українській мові. Як зауважує О.Мельничук, прийменник *після* у давньоруській мові фіксується як засіб вираження переміщення за рухомим предметом. Функцію виразника часової послідовності починає виконувати в пізньоукраїнських пам'ятках [10,167].

Найчастіше конструкції *після* + *род.в.* утворюються від іменників нечасового значення: назв дій, актів, процесів, подій тощо, напр.: *...жінка після щойно пережитого прояснювалась, світлішала на очах* (О.Гончар); *Після косовиці на луках густо квітнуть білі маргаритки, жовті лютики й бліді, ніжно-червоні квіти, подібні на гвоздику, але не гвоздики* (В.Домонтович). Іменники у складі прийменникової конструкції *після* + *род.в.* досить часто сполучаються з атрибутивними словами. Одночасне вживання узгоджених і неузгоджених означень може поширювати структуру конструкції до чотирьох-шести (а то й більше) елементів, що характерно для публіцистичного стилю, напр.: *Після проголошення Декларації про державний суверенітет України, як відомо, почалася активна законотворча діяльність Верховної Ради щодо втілення ідей цього документа* (Україна молода). Прийменник *після* сполучається із назвами явищ природи, свят, напр.: *А після дощу з куців повилазили гриби* (О.Іваненко); *Після Спаса наступала пора весіль* (О.Воропай), а також з іменниками темпоральної семантики, напр.: *Цілують землю після ночі зорі вишневої вуста* (В.Сосюра); *Після сніданку ми з Лесею й Зиною вузенькою стежкою, порослою куцями ожини та фіговими деревами, збігаємо вниз на пляж* (В.Домонтович); *Повернувся з області після обіду другого дня: ледь пробився до голови обливконкому* (А.Дімаров). Темпоральна конструкція *після* + *род.в.* у реченні виконує роль обставинного детермінанта.

Прийменникові сполуки *після* + *род.в.* та *опісля* + *род.в.* перебувають у варіантних відношеннях і є семантично тотожними. Проте остання відрізняється стилістичною сферою функціонування: вона зовсім не використовується у науковому стилі, кількісно обмежена у художньому та публіцистичному стилях, напр.: *Опісля смерті братів цих* [Кия, Щека і Хорива] *поляни були приневолені древлянами та іншими сусідами* (Легенди та перекази); *Опісля цих слів пан Альфред витягнув кілька книжок і заходився показувати* (З журналу).

Для відтворення значеннєвого різновиду означеної тривалості у групі засобів часової наступності використовують прийменники *з, від, починаючи з* з формою родового відмінка. Такі конструкції виражають значення початкової часової межі, вказуючи на проміжок часу, в межах якого відбувається лише початок дії [1,263].

Конструкція *з + род.в.* вживається з іменниками часового і нечасового значення. Серед темпоральних іменників найпоширенішими є назви умовних вимірів часу та загальних часових понять. При цих назвах обов'язковою є наявність атрибутивних елементів у функції як узгоджених, так і неузгоджених означень, напр.: **З десяти років** він учився в школі, в Соколиному... (М.Трублаїні); **З тої пори** минуло стільки літ! (Р.Іваничук); **З коліскового віку** дитині прищеплюється любов до пісні, усної поетичної творчості (Культура і побут).

У сучасній українській мові конструкція *від + род.в.* функціонує у значенні вихідної межі часової наступності, виступаючи функціональним еквівалентом сполуки *з + род.в.*, і утворюється від імен часової і нечасової семантики, напр.: **Бо ще від часів Юди**, який продав Христа, мало хто за 30 срібняків розбагатів (Укр. слово); **Від тієї доби** [епіпалеоліту] маємо в нашій країні природний ландшафт, в умовах якого відбувався процес формування хліборобства і скотарства (М.Брайчевський).

Використання форм родового відмінка з прийменником *від* у субстантивних словосполученнях, де головне слово називає конкретний предмет, явище або ж узагальнене поняття часу, а залежне має часову семантику, повністю нейтралізує значення часової наступності й передає певний план означально-часових відношень. У словосполученнях такого типу конструкції *від + род.в.* поширювані пояснювальними елементами, що слугують для конкретизації значення часу, напр.: **Постановою Верховної Ради України від 20 жовтня цього року** підвищено з 1 жовтня 2005 року заробітну плату, пенсії та інші виплати... (Укр. слово). Функціонування конструкцій *від + род.в.* у субстантивних словосполученнях особливо характерне для ділового, офіційного мовлення, поширене також і в публіцистичному стилі.

Сполука родового відмінка з прийменником *починаючи з* утворюється від іменників часової і нечасової семантики, переважно поширюючись уточнювально-означальними елементами. Сферою функціонування цих прийменникових конструкцій (як виразників чіткої диференціації початкової межі дії) закономірно виступає мова наукової літератури. Вужче використовують їх у публіцистичному, зовсім рідко – у художньому стилях, напр.: **Починаючи з 1991** показники смертності населення перевищили показники народжуваності (більше, ніж на 14 відсотків щорічно) із стійкою тенденцією до поглиблення (Вісник НАНУ); **Починаючи з 30-х років** у літературі, музиці, театрі було прийнято використовувати суто зовнішні форми фольклору (Нар.тв. та етн.).

Отже, типовим є функціонування темпоральних конструкцій в ролі обставинних детермінантів, що поєднуються з предикативним центром слабким підрядним зв'язком, формою прилягання і займають периферійну позицію в структурі речення. Темпоральну прийменниково-відмінкову форму можна вважати аналітичним темпоральним прислівником, який утворився в результаті синтаксичного ступеня адвербіалізації, де один з її релятивних елементів – прийменник – трансформує субстантив у прислівник, нейтралізуючи при цьому визначальну для субстантива морфологічну категорію – відмінок.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
- 2.Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
- 3.Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
- 4.Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
- 5.Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І.Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсар”, 2004. – 400 с.
- 6.Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 283 с.
- 7.Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – К.; Одеса: Вища шк., 1981. – 143 с.
- 8.Колодяжний А.С. Прийменник: Матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 165 с.
- 9.Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія: У 2-х ч. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – Ч.1. – 172 с. 1964. – Ч.2. – 159 с.

10. Мельничук О.С. Историчний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові // Слов'янське мовознавство. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – Т.3. – С. 124-194.
11. Тимченко Е. Функции генитива в южнорусской языковой области. – Варшава: Варш. учеб. окр., 1913. – 278 с.
12. Шуба П.П. Прыназоўнік у беларускай мове. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1971. – 224 с.

The article analyses syntactical adverbialization of the genitive case forms, the problem of temporal prepositional-case constructions.

Key words: syntactical adverbialization, temporality, genitive case, prepositional-case forms.

О.Р. Гаєрилюк

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ ЗІ СПОЛУЧНИМ КОМПОНЕНТОМ *ЯК (БИ) НЕ, ХОЧ (БИ) ЯК*

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядна частина яких оформлена не допустовими сполучниками, а сполученням прислівника *як* з часткою *не*, яка має підсилювальне значення, чи поєднанням сполучника-частки *хоч* з тим же прислівником *як*. Для вираження умовно-допустового значення підрядної частини таких конструкцій сполучні засоби обох видів можуть бути ускладнені часткою *б (би)*: *як би не, хоч би як*.

Ключові слова: сполучні засоби, допустово-протиставні відношення, семантико-синтаксична структура, інтенсивність, складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Метою статті є дослідження взаємної дистрибуції видо-часових та способових дієслівних форм присудків у головній та залежній частинах складних речень, з'ясування семантичних особливостей цих конструкцій, а також визначення можливості чи обов'язковості вживання частки *би* в головній та залежній частинах речення.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в українському мовознавстві названі синтаксичні конструкції спеціально не вивчалися, а погляди вчених на їхні функції трактуються неоднозначно. Розглядові питань, пов'язаних з аналізом цих конструкцій, присвячені дослідження зарубіжних авторів: Р.М.Теремової, Н.О.Андромонової, Л.С.Естріної, Л.Є.Осипової, В.С.Храковського та ін. Дискусійним є й питання про статус сполучних засобів цих складних утворень. Такі слова української мови, як *скільки не, як не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не* кваліфікуються то як сполучники (Л.А.Булаховський, М.У.Каранська, О.Г.Руднев), то як сполучні слова (М.А.Жданов, Б.М.Кулик), то як сполучні з'єднання (А.Г.Квашук). Ці слова привертають увагу дослідників властивістю формувати складні речення з виразним семантичним відношенням і чітко окресленою семантикою залежного компонента – допустовою.

Услід за В.С.Храковським усі складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики можна умовно поділити на дві групи: неітеративні та ітеративні [13, 104]. До першої групи належать конструкції, що відображають неповторювані, одиничні ситуації; ознака, дія чи стан, відображені в підрядній частині, виражені максимально інтенсивно. Коло дієслів чи інших предикативних слів, які можуть вживатися в підрядній частині цієї групи, обмежене. Мова йде про конструкції зі словами *як (би) не, хоч (би) як; скільки (би) не, хоч (би) скільки; який (би) не, хоч (би) який*. Слід зазначити, що конструкції з часткою *би* і без частки *би* не є синонімічними, а конструкції з часткою *би* виражають потенційні і нереальні допустово-умовні відношення. У синтаксичних конструкціях цієї групи зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному при будь-якому лексичному наповненні займенникового слова. Такі речення передбачають узагальнення: якщо для того, про що стверджується у головній частині, не суттєвий навіть найвищий ступінь інтенсивності ознаки, то тим більше не можуть обмежити зміст головної частини всі інші, нижчі ступені інтенсивності. Отже, всі ступені інтенсивності і кожний зокрема, в тому числі і понаднормовий, не важливі для стверджуваного чи заперечуваного головною частиною [8, 83].

До другої групи входять конструкції, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *який (би) не, хоч (би) який; хто (би) не, хоч (би) хто; що (би) не, хоч (би) що; де (би) не, хоч (би) де; коли (би) не, хоч (би) коли; куди (би) не, хоч (би) куди; звідки (би) не, хоч (би) звідки*. У цих